

KENT, KÜLTÜR VE BELLEK

Yayına Hazırlayanlar

KUTAY YILMAZ - ALİM KORAY CENGİZ

Bağlam Yayınları 546
İnceleme/Araştırma 351
ISBN 978-625-6538-39-9

Kent, Kültür ve Bellek
Yayına Hazırlayanlar: Kutay Yılmaz – Alim Koray Cengiz

© Kutay Yılmaz – Alim Koray Cengiz
© Bağlam Yayıncılık

Birinci basım: Nisan 2026
Kitap tasarımı: Canan Suner
Kapak görseli: Kutay Yılmaz tarafından Gemini adlı yapay
zeka aracılığıyla oluşturulmuştur.

Baskı: Avcı Ofset
Fetih Cad. İpek İş Merkezi No: 6/13
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul

Yayınevi Sertifika Numarası: 44685
Matbaa Sertifika Numarası: 45259

BAĞLAM YAYINCILIK Meşrutiyet Cad. Avrupa Pasajı No. 8/25, Beyoğlu/İstanbul
(0212) 244 41 60 Tel-Faks: (0212) 243 17 27
Web: www.baglam.com e-mail: baglam@baglam.com

İÇİNDEKİLER

Sunuş: Kent, Kültür ve Bellek

Kutay YILMAZ - Alim Koray CENGİZ 7

Kentlerin Belleği: Doğa, Kültür ve Değişim

Akile GÜRSOY..... 13

Müzelerin Dönüşümü ve Kentte Hatırlama Pratikleri

Pınar KARABABA DEMİRCAN..... 34

Felaket Görmüş Mekânlarda Bitki Tanıklıkları: Kızıl Orman’dan
Yedikule Bostanları’na Bir İz Sürme Denemesi

Nihan BOZOK..... 57

Epistemik Şiddeti Hatırlama Mekânı Olarak Kent: İstanbul Atık
Toplayıcılar Örneği

Melisa YILMAZ..... 89

İstanbul’un Karmaşık Belleğindeki Sıradışı Yerler: “Fatih-Kınalı”

Sema ERDER 115

Sanat, Sermaye ve Kentsel Bellekte Duyusal Erozyon: Bir Karaköy
Tanıklığı

Gülşah GÖRÜCÜ 125

Bir Kent Deneyimleme Biçimi Olarak Sinema: Hafıza, Mekân ve
Yürüyüş

Nurşah Ferah ÇAĞLAR - Ali GENÇOĞLU..... 163

“Örgütleşemeyen” Kentten Metropolleşmeye: Küresel Kapitalizme
Eklemlenme Sürecinde İzmir’in Mekânsal Dönüşümü, Yüksek
Nitelikli Göç ve Muhtemel Gelecekler

Ayça YILMAZ..... 189

Bir Kıyı Kentinin Mekânsal Kimliğini Yeniden Tanımlamak:
Sinop'un Tersane Kentinden Sürgün ve Hapishane Kentine
Dönüşümü

<i>Cem BAYINDIR</i>	212
YAZARLAR HAKKINDA	242

Sunuş: Kent, Kültür ve Bellek

Kutay YILMAZ

Alim Koray CENGİZ

G ünümüzde sosyal bilimlere dair akademik araştırmaların yanı sıra toplumsal yaşam içinde de bellek ve hafıza temasını içeren çalışmaların, haberlerin ve hatta sosyal medya sayfalarının artık daha fazla gündemde yer kapladığını görüyoruz. Kavramın, amme efkârının talebi çerçevesinde sıklıkla kullanımını zamanın ruhu dahilinde ele almak yerinde olur. Bellek konusundaki bu mümbit artışı bir miktar geriye bakarak anlamaya çalışmak daha anlamlı olacaktır. II. Dünya Savaşı dünyanın büyük bir bölümünde yıkımlara, travmalara yol açmış ve milyonlarca insanın yerinden edilmesine yol açmıştı. Savaşa dair acıların ortaya konulması, hatırlanması bellek çalışmalarındaki ilk önemli adımdı. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti devlet başkanı Josip Broz Tito'nun 1980 yılındaki ölümü farklı Balkan milletlerinden oluşan bir ülkenin parçalanma ve kaosa sürüklenme sürecini başlattığı gibi akademik yazına ve gündelik yaşama da bir kavram hediye etmişti: “Yugonostalji”. Toplum nezdinde geçmişin ve birlikte yaşayabilme kültürünün anılarını çağrıştıran terim bu ülkelerde yaşayan halklar tarafından bugün de kullanılan önemli bir kavramdır; bugün dahi popüler kültürde eski Yugoslavya ile ilgili maddi kültür unsurlarına ve web sayfalarına rastlamak mümkün. 9 Kasım 1989'da Alman Demokratik Cumhuriyeti (Doğu Almanya) ve Almanya Federal Cumhuriyeti (Batı Almanya) arasında yer alan Berlin Duvarı'nın yıkılması ve akabinde de 3 Ekim 1990 tarihinde iki ülkenin yeniden birleşmesi önemli bir dönüm noktası oldu. Doğu Almanya'nın geçmişteki yaşamına duyulan özlem tıpkı “Yugonostalji” kavramında olduğu gibi kendisine içkin yeni bir terimin ortaya çıkmasına sebep olmuştu.

Almancada doğu anlamına gelen “*ost*” ve nostalji kelimelerinin birleşiminden “*Ostalgie*” kelimesi doğmuştu. Sovyetler Birliği’nde Mihail Gorbaçov’un istifası sonrası cumhuriyet bünyesinde bulunan ÷lkelerin bağımsızlığını ilan etmesiyle 26 Aralık 1991’de Sovyetlerin dağılma süreci başlamış oldu.

Yugoslavya, Sovyetler Birliği ve Doğu Almanya, kapitalist Avrupa ve ABD karşısında eşitlik ve adalet ÷lküsünün sembolik unsurlarıydı. Yugoslavya’nın çöküşü, Sovyetlerin dağılması ve iki Almanya’nın birleşmesi 68 kuşağı için bir ütopyanın da sonu anlamına geliyordu. Doğu bloğunun Batı karşısındaki bu yenilgisi yeni bir “*fin de siecle*” idi. Adı geçen ÷lkelerdeki rejim değişiklikleri burada yaşayan toplumların geçmişe yönelik yaşantılarını ve anılarını dillendirmelerine yol açtı. Eşitlik ve adalet nosyonu yerini başka kavramlara bırakıyordu; cinsiyet, etnisite ve kimlik temelli çalışmalar sosyal bilimler çalışmalarının merkezine yerleşmeye başlamıştı. Bir yandan da 1970’lerde edebiyatta, sinemada, mimaride ve felsefede postmodern akımların yükselişi bilginin doğru adresinin sorgulanmasına yol açtı. Evrensel bilginin edinildiği mecranın bilinenin aksine üniversiteler dışına taşması akademinin tahtını da sallamaya başlamıştı. Radyo, televizyon ve uluslararası çaptaki dergiler dünyayı hızla küçük bir köy haline getiriyordu.

Postmodern akımlar akademinin korunaklı yapısını sarsarken en çok da tarih disiplinine zarar verdi. Mezkuır fikir akımları, ulus devlet yapısı içinde ÷lkelerin resmi tarihini yazan ve ideolojinin rabıtasını inşa eden tarih disiplininin altını oymaya ve toplum nezdindeki güvenilirliğini sarmaya başlamıştı. Bir bakıma tarihi yazma tekeli disiplinin elinden alınarak antropoloji, sosyoloji ve psikoloji gibi diğer disiplinlere tevdi ediliyordu. Bu durum bellek çalışmalarının Tarih dışındaki başka disiplinler tarafından da ele alınmasıyla sonuçlandı. 1980’li yıllarda bellek çalışmaları dikkate değer bir ivme kazandı. Toplumsal adaletsizlikler, eşitsizlikler, hak kayıpları, geçmişin üzeri ört÷lü tüm konuları gün yüzüne çıkmaya ve konuşulmaya başladı. Chris Lorenz, bellek çalışmalarının artışını pop÷ler bir kavramla tanımlıyor: “*bellek patlaması*” (memory boom). Bu çalışmaların

artışında Pierre Nora'nın 1980'li yıllarda Fransa'da gerçekleştirdiği "*lieux de memoire*" (hafıza mekânları) adlı projenin etkisi olduğu bilinmektedir. Hafıza çalışmalarının artışına vurguyu gösteren bir başka kavram ise "*Hafıza Endüstrisi*"dir. Temsil biçimleri bakımından etnize, cinsiyet ve kimlik gibi konuları içeren ve daha elitist görünen kültürel çalışmalarla kitlesel, seri üretimi anıştıran ve sıradanlığa vurgusu olan endüstri kelimelerinin yan yana gelişini ironi olarak okumak gerekir. Ayrıca bellek çalışmalarının fazlasıyla gündemde yer almasını Gavriel Rosenfeld, dünyanın farklı yerlerindeki "*öğrenilmemiş gerçekliklere*" bağlamaktadır. Ulus devlet yapısı altında resmi tarih ideolojilerinin dışında kalan ya da zaman zaman resmi tarihle çelişen gerçekliklerin su yüzüne çıkması izleyenleri heyecanlandırmaktadır. Öğrenilmemiş gerçeklikler bireylere başka bir yerde, başka (geçmiş) bir zamana ait olayların gerçeklikleri ile karşı karşıya gelmenin heyecanını yaşatır.

Geçmişte nasıl davranıldığı ya da nasıl davranılacağı, geleceğin davranış örüntülerinin şekillenmesinde önemli bir yer tutar. O halde geleceğin inşası bağlamında ele alındığında hatırlamak politik bir eylemdir. "*Past is a Foreign Country*" kitabının yazarı David Löwenthal, benliğin hafızasının kimliğin inşası için önemli olduğunu söyler. Paul Ricoeur'e göre ise hatırlamak, geçmişin imgelerine sahip olmak demektir. Hatırlamak, geleceğe yönelik bir eylemdir ve geleceği güvence altına alır. Bu noktada, Norbert Elias'ın "*geçmiş, şimdi ve gelecek*" kelimelerinin üç farklı ifade olmasına rağmen üçünü de tek bir kavram olarak düşünülmesi gerektiğini ifade ettiğini anımsayalım.

Bugün kentler çok katmanlı yapılarıyla kolektif yaşamın deneyimlendiği alanlardır. Henri Lefebvre mekân, üretici güçleriyle birlikte devingen bir uzam olarak tanımlar. Devingen yapısıyla kent kolektif belleğin deneyimlendiği ve başkalarıyla etkileşime geçildiği bir sahnedir. Aynı zamanda kent anıların biriktirildiği, değiş tokuş edildiği ve anlamın inşa edildiği uzamlardır. Halbwachs'ın da dediği gibi dolaşıma giren anılar saklanır ve her seferinde yeniden üretilerek dolaşıma girerler. Mekânlara dair anılar kolektif kimliğin inşasında yer alırlar. Ricoeur, hafıza ve söylemin retoriğe eklendiğini

ifade eder. Daha önce de ele alındığı gibi kentte hatırlamak bireyin toplum içindeki yerini anlamlandırması ve benliğini inşası için gerekli bir eylemdir. Bu bakımdan günümüzde hafıza çalışmaları, sosyal bilimlerin başat konuları olan etnisite, iktidar, gç, kimlik inşası, cinsiyet gibi çok katmanlı yapıların merkezinde yer almaya devam ediyor.

Bütüncül doğasıyla kent ve bellek kavramlarının bir aradalığına vurgu yapan kültür bir yandan her iki kavramı bir çatı altında birleştirirken diğer yandan bu kavramların yeniden üretilmesine aracılık eder. Elinizdeki kitap, bu bakış açısının farklı noktalarına temas eden dokuz bölüm yazısından oluşmaktadır.

Akile Grsy, kitabın birinci bölümünde kenti yalnızca insan eliyle şekillenmiş bir mekân olarak değil; doğa, kültür ve toplumsal tarihin etkileşimiyle sürekli dönüşen canlı bir organizma olarak değerlendirmektedir. Neolitik ağlardan bugüne uzanan yerleşim yerleri kentsel belleğin biyolojik, jeolojik ve sosyal katmanlarını görünür kılmaktadır. Grsy, bitkilerin ve diğer canlıların hafızadaki izlerini tartışarak belleğin yalnızca insanlar tarafından oluşturulan nesne ve yapılar üzerinden taşınmadığını vurgularken, kenti değişimin hem öznesi hem de sonucu olan dinamik bir yapı olarak konumlandırmaktadır.

Kitabın ikinci bölümünde Pınar Karababa Demircan, müzeleri toplumsal bellek ve hatırlama pratiklerinin şekillendiği önemli kültürel kurumlar olarak ele almaktadır. Değişen sergileme trendleri ve dijital kültürün etkisiyle müzelerin kentle kurduğu ilişki yeniden tanımlanmaktadır. Kentin bir açık müze gibi işlediği bu çerçevede, turizm ve kültürel sermaye müze politikaları üzerinde belirleyici role sahiptir. Bunun sonucu olarak müzeler, geçmişi korumanın ötesine geçerek hatırlamanın mekânsal düzenleyicileri hline gelir.

Kitabın çnc bölümünde ise Nihan Bozok, felaketlerin yaşandığı meknlarda bitkilerin bıraktığı izlerden yola çıkarak ekolojik belleğin nasıl okunabileceğini tartışmaktadır. Kızıl Orman'dan Yedikule Bostanları'na uzanan örnekler, bitkilerin travmaları toprakta ve büyüme örüntülerinde nasıl kaydettiğini gösterir. Ekolojik hafıza toplumsal bellek çalışmalarını tamamlayan önemli bir boyut hline

gelirken, doğanın iyileştirme ve direnç kapasitesinin oluşturduğu yeni anlatılar, kentsel hafızanın anlaşılmasına da katkı sağlamaktadır.

Melisa Yılmaz'ın çalışması, kitabın dördüncü bölümünde epistemik şiddetin kent mekânında nasıl görünür hâle geldiğini özellikle İstanbul'daki atık toplayıcılarının deneyimleri üzerinden analiz etmektedir. Bilginin kim tarafından üretildiği ve kimlerin bu süreçten dışlandığı sorusu, kentsel hafızanın politik yönlerini açığa çıkarmaktadır. Sessizleştirilen grupların mekânsal izleri, hatırlama ve unutma pratikleriyle birlikte ele alınır. Buna bağlı olarak kent adalet, eşitsizlik ve güç ilişkilerinin mekâna işlendiği bir bellek alanı olarak okunur.

Sema Erder'in otobiyografik anılarıyla ele aldığı beşinci bölüm, İstanbul'un kozmopolit yaşam geçmişine sahip mekânların hafızasının bugüne sadece binalarla değil gündelik yaşamla da aktarıldığına işaret etmektedir. Erder bu yazısında, "kültürel varlık" kavramının daha geniş anlamla yorumlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Peyami Safa'nın "Fatih-Harbiye" romanındaki anlatıyı, kendi kişisel deneyimleriyle "Fatih-Kıvalı" versiyonu olarak yeniden yorumlaması, İstanbul'un geniş anlatıları içinde kaybolmuş yerel hikâyelerini yeniden görünür kılarken, mahalle ve ada belleği, kentsel kimlik tartışmalarına özgün bir perspektif sunar.

Altıncı bölümde Gülşah Görücü, Karaköy örneği üzerinden sanat üretimi, sermaye hareketleri ve duyuşsal hafıza arasındaki etkileşimleri incelemektedir. Mekânın ses, koku, ritim ve doku gibi duyuşsal bileşenlerden oluşan hafızası, sermayenin baskın etkisiyle giderek silikleşmektedir. Sanatın dönüştürücü gücü ile piyasa dinamikleri arasındaki gerilim belirginleşirken, Karaköy'ün geçmişten bugüne uzanan duyuşsal katmanlarındaki kayıplar kentsel belleğin kırılğan doğasını ortaya koymaktadır.

Kitabın yedinci bölümünde Nurşah Ferah ve Ali Gençoğlu, sinemayı bir kentsel deneyim aracı olarak değerlendirmektedir. Bu deneyimde kamera mekânın duyuşsal ve tarihsel yüklerini dönüştürerek yeni bir anlatı inşa ederken; yürüyüş, hafıza ve mekân arasındaki ilişki sinematik bir dil aracılığıyla çözümlenir. Filmler kentin

görünmez katmanlarını açığa çıkarır ve sinema hem bireysel hem kolektif hafızanın yeniden üretildiği güçlü bir araç h line gelir.

Ayça Yılmaz'ın kaleme aldığı sekizinci bölüm,  zmir'in küresel kapitalizme eklemelenme sürecinde yaşadığı mekânsal ve toplumsal dönüşümü ele almaktadır. Kentin tarihsel olarak  rg tlenemeyen yapısı, metropol dinamikleriyle birlikte yeniden  ekillenmi tir. Gerek bu  ekillenmede gerekse kentin kimliği, kültürel yapısı ve hafızasında aldığı g  lerin payı önemli bir yere sahiptir. Mekânsal eşitsizliklerin ve yeni yaşam alanlarının da analiz edildiği bu süreçte  zmir hem kopu lar hem de yeni s rekli ikler yaratan çok katmanlı bir değişim sürecine sahne olmaktadır.

Kitabın dokuzuncu ve son bölümünde Cem Bayındır, Sinop'un tersane, liman, sürgün ve h pishane geçmişiyle  ekillenmi  mekânsal kimliğini ele almaktadır. Tarihsel kurumların kent dokusuna bıraktığı izler üzerinden, mekân, iktidar ve kolektif hafıza arasındaki ilişki tartışılmakta; kentsel kimliğin s rekli ik ve kınılma noktaları görünür kılınmaktadır. Kıyı kentlerinin değişen ekonomik ve politik koşullar altında nasıl d n  t   , Sinop'un tarihsel deneyimi üzerinden değerlendirilmektedir. Bölüm, kentin yalnızca fiziksel dönüşümünü değil, bu dönüşümün toplumsal bellek ve simgesel anlam dünyasında yarattığı kalıcı etkileri de ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Kentleri, kültürü ve belleği oda ına alan bu kitap, farklı disiplinlerden gelen katkılarla yalnızca geçmişi anlamayı değil, bugünü yeniden düşünmeyi ve geleceğe dair yeni sorular üretmeyi hedeflemektedir. Her bölüm, kendi teması üzerinden kente ilişkin özgün bir perspektif sunarken, bölümler bir araya geldiklerinde çok katmanlı bir hafıza haritası ortaya çıkmaktadır. Okurun metinler arasında ilerlerken hem tanıdık hem de yeniden keşfedilen kentlerle kar ıla ması, yeni bağlantılar kurması ve kendi deneyimlerini bu anlatıya dahil etmesi amaçlanmaktadır. Bu yolculuğun, kente dair duyarlılıkları derinle tiren, bakış açılarını çoğaltan ve belleğin izini sürmeye yönelik yeni düşünme imk nları a an bir okuma deneyimi sunması beklenmektedir.

Nisan 2026

Kentlerin Belleği: Doğa, Kültür ve Değişim

Akile GÜRSOY

Bu yazıda sosyal bilim dünyasında yoğun olarak işlenmiş üç kavramı kent olgusu bağlamında ele almaya çalışıyorum. 1) “Kültür”, üzerinde yüzlerce tanım getirilmiş olan, bütüncül bir yaklaşımı öngören, sosyal bilimlerde önemli bir kavram. 2) “Bel-lek” konusu son yıllarda gerek nörobilim alanındaki gelişmelerle gerekse yapay zekâ alanında gerçekleşen açılımlarla merkezi bir önem kazandı. Sosyal tarih açısından ise ön planda tutuldu. 3) Değişim ise kaçınılmaz olarak sürekli deneyimlediğimiz, yaşamın belki de değişmeyen tek kuralı. Bunlara “doğa” kavramının da eklenmesi ile amacım “kent” olarak tanımladığımız yerleşim alanlarında bu özellikli kavramların ve varlık alanlarının nasıl çakıştığı üzerine bir fikir alışverişi ve değerlendirme yapmaktır. Yazım bir deneme niteliğindedir.

Kırsal veya kentsel olsun, yerleşimler insanlık tarihini anlamamızda önemli bir yer tutmaktadır. İnsanların tarım üretim uygulamaları ile birlikte yerleşik hayata, günümüzden 12.000 – 15.000 önce gerçekleşmiş olan neolitik devrim insan evriminin önemli değişim noktalarından sayılmaktadır. Bu devrim sayesinde insanların daha fazla üretebildikleri, elde edilen artı ürün ile kazanılan artı zaman sayesinde uzmanlıkların, bilimin ve sosyal hiyerarşinin arttığı anlaşılmaktadır. Göçerlikten yerleşik hayata geçişle birlikte doğurganlığın arttığı ve giderek nüfusun çoğaldığı, insanlığın nadir bir tür olmaktan çıktığı görülmektedir.¹

İlk büyük uygarlıklar ve büyük kent yerleşimlerinin büyük nehir kenarlarında sulu tarım sayesinde geliştiği öngörülmektedir. Sulu

¹ J. M. Roberts, *The Earliest Men and Women*, Penguin Books, London, 1980, 84-95; Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, 2018, s. 212-227.